

ПРЕОБРАЗЕНА ЛИТЕРАТУРА

Пантелей Зарев е от онези литературни критици, които спират погледа си на всеки интересен съвременен литературен факт. Той пише за ценностите в новата ни литература с вяща, с дълбоко познаване и рядък дар да открива новото, интересното, това, което има бъдеще. От живата рецензия за някое току-що появило се любопитно литературно явление до портрета на вече оформил се и изминал сложен творчески път автор — такъв е широкият диапазон на критика. Той умее да вижда и преценява точно, да улавя някои невидими подробности, да бъде деликатен и пряк, да проявява широта и всеобхватност, да открива характерното, важното. Няма баналност в изложението, защото всеки автор носи своя оригинален творчески свят, в който критикът успява да се вживее със завидна лекота и непосредственост. Той не се втурва с необуздана „есеистична“ страст към богатството на изследвания от него материал, нито приготвя някаква предварителна „научна“ схема и апаратура, изпъстрена механично с цитати, която да приложи по изкуствено набелязан план. У него има нещо възрожденско, открителско, младост на духа и съвременно прецизност, точност, завидно познаване на фактите. Марксистеската му подготовка не се натрапва външно, защото тя е органично свързана с цялата му методология на критик. У него ще срещнем онова рядко съчетание на голяма широта и търпимост в погледа за съвременните литературни явления с войнствуваша комунистическа принципиност. В резултат на това наистина рядко, но много необходимо за съвременния критик качество изследваните автори и литературни процеси добиват своето истинско място и значение. Голямата осведоменост не се манифестира, няма подчертана академичност. В „Преобразена литература“ авторът доказва своята завидна критическа дарба да се ориен-

тира с точен марксистически поглед към всички по-значителни съвременни литературни явления.

Разнообразието на книгата „Преобразена литература“ показва широките възможности на автора. В първата част „Големите преобразения“ влизат три сериозни литературни портрета — Ел. Багряна, Н. Фурнаджиев и Ст. Загорчинов. Дори само това да беше написано, книгата пак щеше да има своя висока стойност, да буди интересни мисли. У читателя остават силно завладяващите образи на трима големи майстори на българската литература — всеки има свой неповторим творчески път, индивидуалност и съдба. Усеща се пулсирането на гореща българска кръв. Критикът се претворява в литературната съдба на своите автори, изстрадва техния нелек път, вижда точно мястото им в литературната история, свързва ги с всички основни нишки на традицията и накрая ги доближава до нас такива, каквито са в последния момент от своето дълго развитие. Техните образи са поднесени не изведнъж, въпреки че още в началото е шрихирано най-важното, те израстват постепенно с развитието на литературата ни, с цялата сложна пълнота на това развитие. „Общественият фон“, за който сме свикнали да четем в някои литературни очерци, в портретите на Зарев не е фон, а нещо съляло се напълно с личността и творчеството на автора, защото той никога не е откъснат от общественото развитие, а е малко или повече негов изразител. В цялата интимна лирика на Багряна и Фурнаджиев Зарев е успял да разкрие черти от българската национална съдба. И двамата са силно витални, с неповторима образност, и двамата имат дълбоки корени в българския чернозем. Авторът съзира у всеки поотделно индивидуалното — това, което ги прави редки, неповторими.

При изграждането образа на Фурнаджиев се чувствава една естествена мажорна нота. Особено кондензирано е всичко това във финала. Тук е „резюмирано“ основното за този наш интересен поет. Понякога финалът

Пантелей Зарев. Преобразена литература, изд. Български писател. София, 1969.

в портретите на Зарев е неподозирано завладяващ, дори изненадващ. Ако вътре срещаме и някои композиционно удължени пасажии, накрая авторът успява да каже нещо особено важно и образът на поета или белегиста просветва по-ясно, остава да живее. Зарев нарича Фурнаджиев „исторически“ поет, защото в цялата му лирика, дори в последните му стихове по особен начин остават отпечатък паметните септемврийски дни от 1923 г. Авторът не заключва поета там, а проследява цялостното му развитие от 20-те години насам, но блясъкът на голямата кървава луна остава макар и само като спомен и в най-последните му творби. И това е особено убедително подчертано от критика.

Интересно е, че когато четем заключението на Зарев за Фурнаджиев, а също и за някои от другите автори в книгата, нямаме впечатление, че всичко е казано, всичко е изчерпано. Има пълнота, има богатство на мисли, съпоставки, чувства се литературният процес, изпква ясно портретът на поета или белегиста с цялата му сложност и същевременно Зарев не претендира, че всичко е изчерпано и няма какво да се търси. И тук именно се чувства широтата на значителния творец, който не проявява нетърпимост нито към предишните автори, които имат изследвания по този въпрос, нито към евентуалните бъдещи търсения. Зарев взема отношение към всички най-съществени въпроси, които повдига обектът на неговото изследване, но не изчерпва проблемите докрай. На някои от тези творци той евентуално ще се върне сам по-късно, защото ги е зафиксирал в процеса на тяхното развитие, други е обхванал само с отделни произведения, зад които прозира цялостният им облик. В пристрастията на критика няма едностраничност, той винаги е пристрастен към значителното, към това, което има трайни следи в българската литература.

Един от най-значителните портрети в книгата е този за Елисавета Багряна. Той е голяма сполука за автора и съвременната ни критика. С рядко вникване е очертан образът на поетесата — наша национална гордост и жив класик. Зарев успява да налучква златната жила в творчеството на отделен автор. Поезията на Багряна го запленява с най-хубавото от „Вечната и святата“ и до днес той остава неин пленник. Но това пленничество не му пречи да вижда сложните извивки на нейната поетична съдба, да ѝ се възхищава и да „пътува“ навред с нея. Той умее да бъде в „плен“ и да поставя акценти, да бъде увлечен в поетичните ѝ видения и същевременно да е истински техен ценител. И особено хубаво е, когато критикът успява да види образа на поетесата само в едно единствено стихотворение. След като е бродил с нея нашир и дълж, той изведнъж се спира и поглежда в нейния кладенец. И ни кара отново да прочетем и почувствуваме силата на едно рядко хубаво класическо стихотворение

на Багряна, озаглавено „Кладенец“: „То е от стихотворенията с вечна поетична стойност, защото ѝ напомня вечно и неотменно — деня, наклонил се към своя заник, след като е издъхнала зарята, красотата, която преминава през живота, бурите, вълнували човешкото сърце, преди да стигне то до мъдрото спокойствие на прозрението.“

Най-хубавото и най-трудното в портрета на Багряна е проследяване детайлните моменти в нейното творческо развитие. В написаното досега за Багряна няма такова проникновено вникване в творческия ѝ процес, толкова внимателно изсяняване на етапите на нейния поетичен път. Критикът се вживява със завидно умение в нелеката съдба на тази блестяща наша поетеса, която крие много от тайните на българския поетичен талант. Съжденията на критика никога не тежат, не създават впечатление за обемистост или повърхностно плъзгане по творческата ѝ биография. Той умело я свързва с основните традиции в нашата поезия, прави уместни паралели, които допълват и избистрят образа ѝ. Зарев отделя достатъчно място за „Вечната и святата“, но след това постепенно акцентува върху онези моменти, които имат значение за „късната“ Багряна. Всичко онова, което я различава от другите лирици, Зарев не подчертава специално, но релефно изгражда образа на една самобитна поетеса, чиято поетична мощ надвишава пределите на Багряна. У нея се преливат много струи, но тя успява да запази националния облик на поезията си до днес.

Особено интересни са онези моменти от портрета на Багряна, където е разкрит преходът ѝ към съвременния модерен стих. Това преминаване става по съвсем незабележан, но осъзнат от поетесата начин още в „Звезда на моряка“. И именно тези тънки преходи и нюанси са видени, почувствувани и отбелязани от критика. Той не само констатира, но и обяснява този сложен процес у Багряна, защото в нейните душевни изповеди се долавя винаги пулсът на епохата: „Поетесата усеща, прокарва нови пътища за мисълта и за човешката чувствителност, и то до такава степен нови, че тя променя и формата на стиховете. си. Вече напуска малките, но значителни пластични връзки, отбягва детайлите, срещани в нейния пейзаж от „Вечната и святата“. Всичко е голямо, взето от могъщите измерения на континентите и бързо понесено от промяната. Така стихът излиза от традиционните форми и потича на свобода в катастрофичните мащаби на новото.“

Дълбокото познаване и вживяване на Зарев в света на поетесата ни кара да прочетем този най-голям очерк в книгата на един дъх и с голямо внимание и интерес.

С истинско увлечение се чете и очеръкът за Стоян Загорчинов. Голямото историческо белегистично дарование на този оригинален български автор е разкрито с любов и проник-

новение, оценката не е завишена. Биографичните данни за автора са поднесени с много вкус и мярка, за да се обясни малко късно пробудилата се голяма дарба на този своеобразен художник на българската история. Интересен е паралелът на „Ден последен“ с „Под игото“. За „Легенда за света София“, „Ден последен“, „Празник в Бояна“ и „Ивайло“ е писано и трябва да се пише още — такъв е сякаш подтекстът на целия очерк.

Осветлявайки отделните моменти от творческата биография на Стоян Загорчинов, критикът го прави интимно близък на читателя, комуто отново се поисква да седокосне до художествения свят на „Празник в Бояна“ или „Легенда за света София“ — бисери в историческата ни белетристика. Охарактеризирайки стила на Загорчинов, Зарев, макар и мимоходом, споделя интересни мисли за българската историческа проза, която в настоящия си етап се намира в нов подем. Произведенията на Загорчинов могат да бъдат неин образец и стимул.

Много стегнато и точно е изваян портретът на Димитър Димов. Чувствува се дълбоко познаване на фактите и личността, съдържан вътрешен патос и особен спектър към голямото дело на този изключителен български прозаик. Като първо заглавие в главата „Четири национални епопеи“ е статията за Димитър Димов. И голямото въздействие на критика идва от това, че авторът на епопеята „Тютюн“ надхвърля националните рамки. Неговите трагични и героични образи са не само български и конкретно-исторически, те крият и общочовешки смисъл. И това е доказано убедително от критика, без специално подчертаване и излишни увлечения. Този портрет е един от най-изискано написаните, той оставя трайни следи, буди сериозни размисли.

Отношението на Димитър Димов към героите от „Тютюн“ е изтъкнато от Зарев с цялата негова сложност и дълбочина. Димов не прилича на никой български романист при рисуване на пейзажа. Неговият необичаен усет към екзотичното е подчертан от критика с тънко проникновение. Особено интересно у Димов е например урбанистичното виждане на селския пейзаж. То е рядко, неповторимо и привлекателно. Читателят с помощта на критика мигновено си припомня оня упойтелен екстаз, в който изпада възбужденият на Димов, рисувайки пейзажа на село Средорек. Изключително голямата култура на романиста се усеща непрестанно, но тя не тежи, не отблъсква, нито създава монотонност и еднообразие. Това рядко и ново явление в съвременната българска романистика Зарев е успял да схвърка и изтъкне много точно. Той ни кара да усетим тръпчивия силен аромат, който съпътства природните картини, в чийто подтекст се оглежда нещо основно от душевния свят на героите от „Тютюн“. „Из арсенала на някаква свръхнародност Димов

взема тоновете и цветовете, за да възсъздаде безсмъртния цвят на брега на морето, вечността на чуждото крайбрежие, запазило следи от древността. Една подготвена чувствителност улавя красотата на този южен пейзаж. Тя именно го изпълва с оттенък на благородство, на антична завършеност, с горчив привкус на особено дребнаво всекидневие. Дивото благоухание на море и тревни изпълва със страст и нега южния пейзаж. Той издава нещо от натурата на героите на Димов, от човешката личност на автора, която изследва полюсно горещината и хладността на страстите, топлата екзотика на юга и печалната съдба на северняка фон Гайер. Пейзажът става част от тези хора. Той отсена по-дълбоко драмата им — без сладникова и без преднамерено преклонение пред чуждестранното. Ярък и зноен, този пейзаж помага на автора да внесе по-голяма яснота в мислите, чувствата и поведението на героите, обхванати от кошмара на едно вече трагично всекидневие.“

За Димитър Димов са писани и ще бъдат написани още много критически изследвания, но Зарев в стегнат и кондензиран вид съумява да разкрие основните направления и координати на неговия роман-епопея „Тютюн“, откъдето се съзират отправните точки за всяко едно по-цялостно и детайлно разглеждане на този наш епохален по значение писател.

Философско-психологическата същност на романа „Тютюн“ е разкрита от Зарев без досадни и подробни описания, с рядка пестеливост на илюстративния материал, с внимаване в езиковите тъкности, където са направени редица интересни наблюдения. Светът на Димов изостря нашата чувствителност по всички посоки, защото Зарев е успял да ни внуши неусетно, но със замах и пълнота голямото и сложно вътрешно противоречие на този свят, неговата неповторимост, богатство, красота и човешко състрадание. В заключението си Зарев доуточнява профила на писателя, разкривайки неговото място и значение в съвременната литература: „Димов бе от тези майстори разказвачи, които времето ражда веднаж на десетилетия. Той не само разбираше, че истината за човека е скрита, усложнена, противоречива, че човешкият разум е свършен инструмент за прикриване на несвършенството на човека. Той вървеше и в едно бързо тържество на хуманната мисъл, на партийната воля. И с голяма художествена мощ събра разпиляното, мозайчното, неуловимото в живота, за да създаде кристала на трайното и вечното. Той внесе нюанса на едно хуманно ренесансово и съвременно европейско мислене в текущата ни литература. И „Тютюн“ — с дълбоката си историческа колизия — е най-важното идейно и морално звено в цялата верига на твореството му.“

Книгата „Преобразена литература“ има свой характерен облик — това е разно-

образието на имена, които създават пестроцветната картина на съвременната ни литература. Вниманието на критика е привлечено от поети и белетристи, които в момента са в активен процес на творческо развитие. Техните най-важни стъпки и прояви са уловени и зафиксирани. Разглежда се най-интересното от постигнатото, без да се гадае и предсказва бъдещото развитие.

В главата „Четири национални епопеи“ с вещина и майсторство е очертан профилът на Георги Караславов и мястото на неговите „Обикновени хора“ в традициите на българската проза. Особено силни са началните страници за Караславов. Тук Зарев разкрива връзките и отликите на писателя с прозата на Елин Пелин и Йовков. Това са извънредно ценни и интересни наблюдения. Образът на Станка е охарактеризиран точно и детайлно. Новото, което внася Караславов като свой дял в националната ни белетристика, е изнесено на преден план и изяснено изчерпателно.

От целия портрет на Караславов най-интересни са наблюденията, отнасящи се за първата част на „Обикновени хора“. И тук независимо от писаното досега има нещо ново. Потърсена е и открита оригиналността на този автор, посочена е неговата „емоционална сюжетност“, умението му да рисува задушевно и вълнуващо най-обикновени хора от народа, които са истински творци на историята. Постепенно Зарев успява да се докосне и до онази все още недоизяснена от критиката ни „документалност“ в прозата на Караславов. Този автор има подчертано историческо виждане и почти феноменална художествена памет. Това е привлекателно, криещо почти първична неизменност. Той може да бъде своеобразен биограф и документалист на своята епоха. Неговото зорко око не пропуска никаква подробност. Той сякаш може да реставрира всичко, когато пожелае. Подробностите на пръв поглед са маловажни, но всичко в интимния свят на героите тече по основното русло на национално-историческите борби на българския народ. Този особено рядък дар на Караславов — да се впуска обширно в необятното море от душевни преживявания на герои като Станка, Тъкачев или Пинтата и оттам неусетно да изплуват основните колизии на времето — Зарев успява да долови и отрази в своя очерк. В това отношение трябва да се пожелае още по-задълбочен анализ на прозата на Г. Караславов.

Отделено е специално внимание на монолога в разказа на Караславов — Зарев вижда тук едно от основните художествени постижения на белетриста: „... авторът става актьор, който произнася монолога на своя герой, без да се стеснява и без да изпада във фалш. Той превъзможва ловко и най-трудните моменти. Умее да подготви прехода на героя от едно състояние към друго и не остава скучен. Улучва различните вътрешни

жестове, долавя нарушаването на психологическото равновесие, намира точно онова, което има тежест и значение.“ Така Зарев се стреми да подбере основните черти в образа на Караславов и да разкрие най-сполучливите моменти от неговата национална епопея „Обикновени хора“, където този своеобразен български прозаик надниква с увереност, сила и самотното майсторство в историческата съдба и характер на народа ни.

От Караславов се очакват още ярки литературни произведения. Критикът навсярно след време наново ще се върне към този автор, защото все пак непълнотите на един такъв портрет в развите са неизбежни.

В книгата „Преобразена литература“ сполучливи са късите портрети по повод на отделни интересни и значителни произведения на Камен Калчев и Йордан Радичков. Зарев умее да вижда хубавото, да го изнесе на показ. Любопитен е паралелът между „Софийски разкази“ и „Чичовци“. Приятен е ведрият поглед на критика. Без да ги премълчава, той е деликатен към слабостите на авторите, които са донякъде и негови любимци, щом ги е подбрал като представители на съвременната ни литература. Но този подбор не е строг и напълно категоричен, защото винаги при едно второ издание не се изключват различни допълнения и корекции.

Критикът е верен на обновителните процеси, които се извършват в социалистическата ни литература. Свежи и верни наблюдения има Зарев при разглеждане на произведенията на Емилиян Станев, Богомил Райнов и Андрей Гуляшки. Това са един от тези значителни съвременни белетристи, които най-трудно се поддават на портретуване. Разностранният им творчески китеж ги прави мъчно уловими. В няколко хубави страници се откроява привлекателният образ на Емилиян Станев. Струва ми се, че Емилиян Станев е любимец на критиците, но е достатъчно гъвкав и активен като писател в момента, за да може да бъде леко цялостно обхванат.

В целия очерк за Емилиян Станев се чувства някакъв почти интимен тон от страна на критика. От една страна, това показва дълбоко и страстно емоционално вживяване в примамливия свят на Емилиян Станев — от друга, се забелязва едва доловима неравност в обрисовката на образа на писателя. Това иде от трудността да се обхване цялата сложност на неговото буйно, непрекъпяващо творческо развитие. Огънчетата святкат и угасват, но те понякога са така ослепителни, ярки и многоцветни, че не позволяват да се разкрият точните контури на оригиналния му творчески профил.

Една поредица от портрети на поети допълва панорамата на „Преобразена литература“. Сполуката тук е във вярно доловената атмосфера, която те лъхва още от самото начало. Навсякъде има нещо ново, „неказано“. Винаги съм мислела, че няма по-трудно нещо от това да се направи характеристика на

поезията на Божидар Божилов. Не отделна рецензия, не статия, а цялостен поглед. Прочетох с увлечение написаното от Зарев за този поет. Започва чудесно — с шеговитото стихотворение на Н. Лилиев за Б. Божилов, разграничава го от поетите на неговото поколение и с критичен усет се добрира до най-съществените му и трайни увлечения — любовта и революцията. Не са пропуснати и слабостите на поета — еднообразие и липса на особено развитие, направени са верни и смели паралели, разкрит е характерният божидаровски изповеден тон. И постепенно от почти неувимите черти на поета критикът успява да създаде у читателявярно познание за цялостната му поезия, една точна характеристика, която показва не само широка осведоменост, но и изтънчен усет за поезия. Струва ми се, че по-голямата сбитост на тази характеристика би била само от полза. Много интересни наблюдения са направени за поезията на Блага Димитрова. Деликатно и фино са показани всички трудности, през които минава съвременната поезия-интелектуалка, отбелязани са нейните оригинални търсения в областта на съвременния стих, сполуките ѝ в цикъла „Реквием“. Със стегнатост и лаконичност се отличават портретите на Павел Матев, Г. Джагаров и Веселин Ханчев. Те имат „ясен“ път и на пръв поглед изглеждат лесни за характеристика. Но понякога тъкмо такава класически строга правилна линия на развитието е най-малко податлива на портретуване. И при тях Зарев се е докоснал до нови, неоткрити черти, обръща внимание на важни особености, потърсил е и е намерил онова, което е и ценно, без да изчерпва цялостно проблемите, които поражда тяхната лирика.

Особено място заемат в книгата „Преобразена литература“ статиите за А. Далчев и Илия

Бешков. Те са накрая и сякаш служат като заключение на книгата. Авторът е разчупил по свой начин жанровите рамки на портрета в критиката и по повод на една значителна книга-размисъл е обрисувал внушително-фигурите на тези двама извънредно интересни български творци. Техните размисли се пренасят чрез критика върху читателя. Здравите чисто български настроения, прямотата и оригиналните им съждения за литературата, поезията и българския дух са поднесени с грижлива и внимателна ръка. Има много явна далчевска и бешковска атмосфера и една строгост и яснота в преценките. Тези миниатюрни портрети се четат не само веднъж.

От книгата „Преобразена литература“ струи истински възторг пред новите явления в областта на прозата и поезията, които се постигнаха у нас за четвърт век. Оптимизмът на критика е заразителен, но това не му пречи да бъде вискателен и прецизен, да има точно око и явна оценка. Особено е хубава търсената и винаги намерена и осъществена естествена връзка на разглежданите автори с най-добрите образци, с основните традиции в българската литература. Това свързване на писателите с литературните и обществените процеси от миналото и настоящето в портретите на Зарев става понякога неусетно, но е негов задължителен принцип. Паралелите никога не се натрапват и не тежат, те помагат да се види още по-добреживата индивидуалност на творца.

Успехите в съвременната българска литература не са малки и новата критическа книга на Зарев ни помага да ги откриваме, да им се радваме и да ги ценим. Тя е едно живо доказателство, че в съвременната ни критика има сериозни и трайни постижения.

Ваня Бояджиева

С ТЕМАТИЧНА ОБХВАТНОСТ И НАУЧНА ЗАДЪЛЖОЧЕНОСТ

И най-добре съставеният сборник не може изцяло да избегне непълнотата в едно или друго отношение. Излишно е да се разсъждава по причините. Те се крият в самия характер на този тип издания. Няма съмнение, че този общ недостатък не е чужд и на критическите сборници, които издателство „Български писател“ периодически пуска на литературния пазар и в които се разработват актуални проблеми и текущи въпроси на българската литература. Независимо от обективните не-

Въпроси на съвременната българска литература, сборник, Български писател, 1969.

достатъци на сборника като тип издание и тези от субективен характер, които също в една или друга степен съпровождат всяко човешко дело, не може да не изтъкнем важната научно-идеологическа роля на литературно-критичните сборници, които дори с поменатите недостатъци все пак вървят най-непосредствено по горешите следи на литературната ни история, осветляват нейните процеси и събития от позициите на марксистко-ленинската естетика, в единство с общото идеологическо развитие на нашия културен фронт, с равнието на социалистическото ни общество.